

Mitja Sardoč, Boris Vežjak

MED SVOBODO IZRAŽANJA IN SOVRAŽNIM GOVOROM: DILEMATIČNA RAZMERJA

IZVLEČEK

Tako zgodovinsko kakor tudi konceptualno je svoboda izražanja ena izmed osnovnih državljskih svoboščin, ki jo povezujemo s sodobnim pojmovanjem državljanstva, kakor tudi eno najpomembnejših načel demokratične družbe. Članek identificira različne funkcije, ki jih povezujemo s svobodo izražanja, in predstavi z njo povezane osnovne interese. Sledi analiza omejitev oz. mej svobode izražanja in s tem povezana problematika sovražnega govora ter predstavitev nekaterih razsežnosti pravne podlage obravnave sovražnega govora. Razprava se ukvarja z vprašanjem, zakaj sovražni govor predstavlja mejo svobodi izražanja, nato pa je predstavljen predlog uporabe konceptualne analize pri prepoznavanju in definiranju sovražnega govora. V sklepnem delu so predstavljeni nekateri temeljnih ugovorov zoper svobodo izražanja in sovražni govor.

KLJUČNE BESEDE: svoboda izražanja, sovražni govor, meje svobode izražanja

Between freedom of expression and hate speech: Dilemmatic relationships

ABSTRACT

Both historically and conceptually, freedom of expression is one of the basic civil liberties associated with the rights-based conception of citizenship and also one of the most important principles of a democratic society. The paper identifies both traditional and contemporary functions associated with freedom of expression and presents the basic interests associated with it. This is followed by an analysis of the limits of freedom of expression and the related issue of hate speech, along with a presentation of certain dimensions of the legal basis of hate speech. We then discuss why hate speech represents the limits of freedom of expression and present a proposal for the use of conceptual analysis in the identification and definition of hate speech. The final section of the paper presents some fundamental objections to both freedom of expression and hate speech.

KEYWORDS: freedom of expression, hate speech, limits of the freedom of expression

1 Svoboda izražanja in sovražni govor: uvod in opredelitev problematike

Tako zgodovinsko kakor tudi konceptualno je svoboda izražanja ena izmed osnovnih državljskih svoboščin, ki jo povezujemo s sodobnim pojmovanjem državljanstva, kakor tudi eno najpomembnejših načel demokratične družbe. Kakor je ob objavi karikatur pre-roka Mohameda v danskem časniku *Jyllands-Posten* v enem od svojih člankov izpostavil Ronald Dworkin, svoboda govora tradicionalno ni zgolj in samo »poseben in razpoznaven znak zahodne kulture«, temveč tudi pogoj legitimnosti vladanja, saj »zakoni in politike niso legitimni, če niso bili sprejeti v okviru demokratičnega procesa; proces pa ni demokratičen, če vlada prepreči izražanje posameznikovih prepričanj o tem, kakšni naj bodo zakoni in politike« (Dworkin 2006).¹ Tudi zato svobodi govora v panteonu liberalne politične teorije pripada osrednje mesto, saj velja – kakor opozarjajo številni strokovnjaki – za nekakšen lakmusov test splošne svobode v pluralno raznolikih družbah. To nenazadnje potrjuje tudi dejstvo, da je na seznamu indikatorjev demokratičnosti posamezne države svoboda izražanja in z njo povezana svoboda tiska v samem vrhu. Kakor opozarja Nigel Warburton, je svoboda izražanja »v samem središču demokracije oz. osnovna človekova pravica, njena zaščita pa je znak civilizirane in strpne družbe« (Warburton 2009: 1). To potrjuje tudi osrednja vloga, ki jo ima svoboda izražanja v vseh pomembnejših mednarodnih dokumentih, vključno s *Splošno deklaracijo o človekovih pravicah* (19. člen) in *Evropsko konvencijo o človekovih pravicah* (10. člen). Še več, brez svobode izražanja se »demokracije lahko izrodijo v tiranijo« (ibid.: 2). Kakor izpostavlja Anne Weber, svoboda izražanja »ni samo posledica demokracije, temveč eden njenih pogojev« (Weber 2009: 20)² oz., kakor opozarja Amartya Sen, »v nobeni državi z razmeroma svobodnim tiskom ni bilo večje lakote« (Sen 1999: 7–8).

V nasprotju s tem pa je svoboda izražanja kot filozofski problem – kakor zgovorno izpostavlja Thomas Scanlon – »primer bolj splošnega problema o naravi in statusu pravic« (Scanlon 2003: 84). Hkrati je znotraj filozofije, kot poudarja Alan Haworth, »sodobna razprava o svobodi govora začela svoje življenje skozi polemiko o vlogi in pomenu verske tolerance. Po sedemnajstem stoletju je bil argument sočasno prenesen iz teološkega v sekularni kontekst« (Haworth 1998: 213).³ Hkrati je v samem središču razprav o svobodi

1. Kakor je v svojem članku *The Right to Ridicule* izpostavil Ronald Dworkin, Muslimani, ki so ogorčeni zaradi danskih karikatur, opozarjajo, da je v več evropskih državah zločin javno zanikati, kakor je zanikal predsednik Irana, da se holokavst ni nikoli zgodil. Pravijo tudi, da je skrb Zahoda za svobodo govora samo egoistična hinavščina, in za to imajo razlog. /.../ Potrebno je namreč novo razumevanje Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki bi preklicalo zakon o zanikanju holokavsta in podobne zakone po vsej Evropi (Dworkin 2006).
2. To potrjuje tudi osrednja vloga, ki jo ima svoboda izražanja v temeljnih mednarodnih pravnih dokumentih, vključno s *Splošno deklaracijo o človekovih pravicah* (19. člen) in *Evropsko konvencijo o človekovih pravicah* (10. člen). Kot sta poudarila Dirk Voorhoof in Hannes Cannie, se 10. člen Evropske konvencije o človekovih pravicah »razume kot prvi dodatek Evrope /.../, kot ključni garant svobode izražanja in svobode tiska v Evropi« (Voorhoof in Cannie 2010: 408–409).
3. Glej 10. poglavje knjige Alana Hawortha *Free Speech* (1998), kjer podrobneje predstavi pojmovanje tolerance Johna Locka in njeno povezanost s svobodo izražanja.

izražanja tudi problematika sovražnega govora, ki je nenazadnje povezana z vprašanjem o mejah svobode izražanja. Kakor je v svoji knjigi *Freedom of Speech and Its Limits* izpostavil Wojciech Sadurski, sta v kontekstu demokratičnih držav,

javni in akademski diskurz o svobodi izražanja osredotočena na obrobje te svobode: poudarek je na njenih zunanjih mejah, in ne na osrednjem območju svobode izražanja. Ti mejni primeri, v katerih med posamezniki, ki so sicer resnično predani ideji svobode izražanja, prihaja do nesoglasij, vključujejo pornografijo, rasističen sovražni govor in izražanje verske nestrpnosti, razžalitev politikov in zasebnih oseb, nespoštovanje sodišč, spodbujanje k nasilju, razkrivanje vojaških ali poslovnih skrivnosti, oglaševanje blaga, kot so npr. alkohol ali cigarete, ali storitev in zabave, kot so igre na srečo in prostitucija (Sadurski 1999: 1).

To se v vsej svoji neposrednosti manifestira skozi sovražni govor ter s tem povezano spodbujanje sovraštva, rasizma, nestrpnosti in drugih diskriminatornih praks. Javni sežigi knjig in verskih simbolov ter spodbujanje sovraštva in diskriminacije, ki je svojo najbolj nedavno obliko privzelo v pozivih k nasilju do beguncev prek spletnih forumov in družabnih omrežij ter na javnih protestih v številnih evropskih mestih, so samo nekateri izmed primerov, ki opozarjajo, da svoboda izražanja – navkljub njeni osrednji vlogi v zagotavljanju odprte in svobodne družbe – ni absolutna oz. brezpogojna.

Ta sklep je – vsaj za večino strokovnjakov na evropski strani Atlantskega oceana – pričakovano neproblematičen. Dediščina oz. breme totalitarizmov 20. stoletja, ki smo jim bili priča v Evropi, nakazuje, da je omejitev svobode izražanja v celoti legitimna varovalka pred ksenofobijo, diskriminacijo in nestrpnostjo kot neposredno posledico sovražnega govora. Prav zato je spodbujanje sovraštva, rasizma, nestrpnosti in drugih diskriminatornih praks v zakonodaji številnih evropskih držav prepovedano. Čeprav je bila svoboda izražanja v svoji dolgi zgodovini velikokrat na preizkušnji, bi bil sklep večine strokovnjakov na ameriški strani Atlantskega oceana nedvomno diametralno nasproten sklepu evropskih kolegov: z omejitvijo svobode izražanja, na kateri temelji prepoved sovražnega govora, se potencialno odpre več problemov, kakor pa se jih razreši.

Osnovni cilj pričujočega prispevka je torej zagotoviti kritično predstavitev najpomembnejših argumentov o svobodi izražanja in njenih mejah, ki so najbolj neposredno razvidne skozi problematiko sovražnega govora. Prispevek sestavlja sedem ločenih razdelkov. Drugi razdelek identificira tako tradicionalne kot tudi sodobne funkcije, ki jih povezujemo s svobodo izražanja. Tretji razdelek predstavi osnovne interese, ki jih povezujemo s svobodo izražanja, in sicer »državljske« ter »individualne« interese. Sledi analiza omejitev oz. meje svobode izražanja in s tem povezana problematika sovražnega govora. Peti razdelek predstavi nekatere izmed razsežnosti pravne podlage obravnave sovražnega govora. Sledi razprava o tem, zakaj sovražni govor predstavlja mejo svobodi izražanja ter kje in v čem so omejitve enega in drugega; prinaša tudi predlog uporabe konceptualne analize pri prepoznavanju in definiranju sovražnega govora. Sklepni del predstavi nekatere temeljnih ugovorov zoper svobodo izražanja in sovražni govor.

2 Funkcije, ki jih povezujemo s svobodo izražanja⁴

Kakor je bilo izpostavljeno že v samem uvodu, opravlja v pluralno raznolikih družbah svoboda izražanja vrsto ločenih funkcij, saj se njena vrednost razlikuje predvsem glede na primarno vlogo, ki jo svoboda izražanja opravlja. Na eni strani so posamezne funkcije predvsem družbeno »naravnane«, npr. demokratična ali pa egalitarna funkcija, medtem ko so na drugi strani nekatere izmed funkcij primarno »individualne« narave, npr. z vrlinami povezana funkcija ali epistemološka funkcija. Razlikujemo lahko med petimi ločenimi funkcijami, ki jih povezujemo s svobodo izražanja, in sicer (i) demokratična funkcija, (ii) egalitarna funkcija, (iii) epistemološka funkcija, (iv) z vrlinami povezana funkcija in (v) s samospoštovanjem povezana funkcija.

2.1 Demokratična funkcija

Resolucija 1510 (2006) Parlamentarne skupščine Sveta Evrope o svobodi izražanja in spoštovanju verskih prepričanj izpostavlja, da

brez svobode izražanja ni demokratične družbe. Napredek družbe in razvoj vsakega posameznika je odvisen od možnosti za sprejemanje ter posredovanje informacij in idej. Ta svoboščina se ne uporablja samo za izraze, ki so sprejeti ugodno ali štejejo kot neškodljivi, temveč tudi za tiste, ki lahko šokirajo, žalijo ali vznemirjajo državo oz. katerikoli del prebivalstva v skladu z 10. členom Evropske konvencije o človekovih pravicah (ETS No. 5).⁵

Podobno tudi 1. člen Resolucije 1636 (2008) Indikatorji medijev in demokracije opozarja, da je »/s/voboda izražanja in informacij v medijih temeljna zahteva demokracije. Sodelovanje javnosti v demokratičnem procesu odločanja zahteva, da je javnost dobro obveščena in da ima možnost, da svobodno razpravlja o različnih mnenjih.«⁶ Tudi Resolucija 428 (1970) Parlamentarne skupščine Sveta Evrope izpostavlja, da pravica do svobode izražanja »vključuje pravico do iskanja, sprejemanja, dajanja, posredovanja ali širjenja informacij javnega interesa«.

2.2 Egalitarna funkcija

Svoboda izražanja je povezana tudi z zagotavljanjem državljske enakosti. Kakor izpostavlja Cass Sunstein, svoboda izražanja »zmanjšuje vrzel med voditelji naroda in njegovimi državljani, zato spodbuja njihovo spremljanje« (Sunstein 2003: 97). Hkrati pa – kot poudarja Nigel Warburton – je pomen svobode izražanja še posebej pomemben v demokratični družbi, saj imajo

volivci interes slišati in izpodbijati širok spekter mnenj, in v tem, da imajo dostop do dejstev in interpretacij kot tudi nasprotujočih si pogledov, tudi če menijo, da so izraženi pogledi politično, moralno ali osebno žaljivi (Warburton 2009: 3).

4. Za celovito predstavitev utemeljitev svobode izražanja glej članek Kenta Greenawalta Free Speech Justifications (1989).

5. Glej Council of Europe (2006).

6. Glej Council of Europe (2008).

Svoboda izražanja torej – vsaj načeloma – vsem članom politične skupnosti omogoča, da imajo dostop do informacij, ki jim omogočajo, da opravijo dobre izbire med različnimi pojmovanji dobrega itd. Hkrati je svoboda izražanja v svojem jedru, kakor poudarja Cass Sunstein, »namenjena zaščiti političnega nesoglasja in nestrinjanja /.../, saj zagotavlja temelje za demokratično samoupravo« (Sunstein 2003: 98). Pravzaprav svoboda izražanja »vladam prepoveduje kaznovanje ljudi za javno zavrnitev splošno razširjenih prepričanj« (Sunstein 2003: 97).

2.3 Epistemološka funkcija

Epistemološko funkcijo najbolje ponazarja prisposoba o izmenjavi idej kot razlogu za utemeljitev svobode izražanja, saj temelji na predpostavki, da najboljši predlog, postopek ali rezultat izhaja iz medsebojnega soočanja različnih idej. V tem smislu imamo s primerjavo različnih stališč, izkušenj in pogledov na voljo več informacij o določenem vprašanju oz. smo seznanjeni z različnimi izkušnjami in pogledi, tako pa imamo na voljo tudi več možnosti, med katerimi lahko izbiramo. V tem smislu svoboda izražanja bistveno prispeva k podpori idej, povezanih s t. i. klasičnim argumentom o pomenu svobode izražanja Johna Stuarta Milla.

Eden najpomembnejših družbenih kot tudi individualnih učinkov, ki so povezani s svobodo izražanja, je tudi njen prispevek k širitvi vednosti. Vrednost raznolikosti, opozarja Cass Sunstein, »prihaja iz opazovanja vrste perspektiv, vključno s čustvi, ki so povezana z njimi – in od tega, da smo v dejanski fizični prisotnosti ljudi, ki imajo te perspektive in jih ni mogoče zlahka odpraviti« (Sunstein 2003: 205). Poleg tega imajo učenci z izpostavljenostjo raznolikosti vrednot, kultur in tradicij več možnosti, ki so na voljo, da jih lahko izberejo. Če imamo na voljo različne možnosti, svoje pripadnosti in prepričanja lažje reflektiramo. Izpostavljenost drugim načinom življenja, izpostavlja Will Kymlicka, pomaga ljudem, da »opravijo informirane sodbe o tem, kaj je resnično vredno« (Kymlicka 1996: 89 90).

2.4 S samospoštovanjem povezana funkcija

Svoboda izražanja opravlja tudi funkcijo, povezano z razvojem samospoštovanja. S tem ko se lahko vsak član politične skupnosti svobodno izraža, bistveno prispeva – kot poudarja Jeremy Waldron – k lastnemu samospoštovanju in dostojanstvu »v smislu osnovnega socialnega položaja teh oseb na podlagi njihovega priznavanja kot socialno enakih in njihovega statusa, ki je nosilec človekovih pravic in ustavnih svoboščin« (Waldron 2009: 1610). Kljub temu pa je treba izpostaviti, kot je poudaril Bhikhu Parekh, da mora biti svoboda izražanja uravnotežena s »samospoštovanjem ter dostojanstvom posameznikov in skupin« (Parekh 2000: 320).

Kakor jasno kažejo ti primeri, je najpogostejši zagovor svobode izražanja utemeljen na predpostavki o kontaktni hipotezi, in sicer s trditvijo, da svoboda izražanja in s tem povezana izpostavljenost raznolikosti spodbuja medrasno, medetnično, medkulturno ali medversko spoštovanje in solidarnost med posamezniki ter ima zato vrsto družbenih in individualnih koristi. Kot je bilo predstavljeno v tem delu analize, glavni konsekvencialistični argumenti, ki jih povezujemo s svobodo izražanja, vključujejo trditve o odkritju resnice,

socialne stabilnosti, osebnega razvoja, demokracije itd. Osnovna utemeljitev za svobodo izražanja, kot poudarja Kent Greenawalt, je, da »govor spodbuja odkrivanje resnice« (Greenawalt 1989: 130). Hkrati pa je bila svoboda izražanja pogosto utemeljena tudi kot ena izmed najpomembnejših varovalk pred zlorabo oblasti.

3 Svoboda izražanja in z njo povezani interesi

Interese, ki so povezani s svobodo izražanja, lahko razvrstimo v dve ločeni skupini, in sicer (i) državljanske interese in (ii) individualne interese.⁷ Kljub dejstvu, da se ti dve utemeljitvi običajno prekrivata, ju je treba ločiti. Interes, da se lahko izražamo, je treba ločiti od interesov, ki jih imamo, »da smo izpostavljeni ostalim, ki imajo kaj povedati« (Scanlon 2003: 85). Hkrati pa svoboda izražanja ne ščiti le posameznih govorcev, temveč tudi, kot poudarja Cass Sunstein, »nešteto število ljudi, ki imajo korist od poguma /.../ tistih, ki so nezadovoljni« (Sunstein 2003: 98).⁸

4 Svoboda izražanja in sovražni govor

Kot večina drugih pravic in svoboščin tudi svoboda izražanja ni absolutna oz. brezpogojna. Pri njenem uveljavljanju je namreč treba upoštevati tudi druge pravice in interese. Kot primer njene meje navedimo tako imenovani sovražni govor, ki je v pravni in politični teoriji in praksi verbalno, simbolično in komunikacijsko dejanje, s katerim se premišljeno izreka antipatija proti neki skupini ljudi ali posamezniku, ki pripada tej skupini, na podlagi etnične, verske in spolne usmeritve ali pripadnosti. V praktičnem oziru vsebuje verbalno zlorabo, ki temelji na uporabi žaljivih izrazov in označevalcev – kot v primeru ekstremnega političnega in religioznega govora (na primer izjav o tem, da so muslimani teroristi, da so geji in lezbijke drugorazredni državljani), ki jih včasih spremljajo tudi drugi simboli sovražstva (npr. svastika in simboli fašizma ali nacizma). Kakor opozarja David Brink, »zaposluje« sovražni govor »diskriminatorne prakse žaljenja in stigmatiziranja drugih na podlagi njihove rase, spola, spolne usmerjenosti ali drugih oblik skupinske pripadnosti« (Brink 2001: 119).

Za dejanje sovražnega govora je bistven namen zaničevanja, uperjenega v posameznika ali skupino ljudi. Kar dela razpravo o sovražnem govoru težavno, je njegova razmejitev v odnosu do svobode izražanja in statusa, ki ga ima v demokratičnih postopkih. Ker je treba v okviru liberalnega pojmovanja demokracije svobodo izražanja neizbežno razumeti kot posebej zaščiten in absolutno pravico, da bi z njo zamejili nevarnost vmešavanja države ali oblasti v procese javnih razprav, so nekateri, kot denimo Dworkin

7. Za poglobljeno analizo različnih interesov, ki jih »tradicionalno« povežemo s svobodo izražanja, glej esej Thomasa Scanlona *Freedom of Expression and Categories of Expression*, ki je objavljen v knjigi *The Difficulty of Toleration* (2003).

8. »Pentagon Papers« je dober primer, kjer g. Daniel Ellsberg, bivši javni uslužbenec, fotokopira tajno študijo o vietnamski vojni. Kakor je v svoji knjigi *Why Societies Need Dissent* izpostavil Cass Sunstein, ta primer »predstavlja dramatični simbol ustavnega varovanja, ki se nanaša na razkritje in nesoglasje« (2003: 98-99).

(1994), v svobodi izražanja videli nedotakljiv temelj. Če branimo svobodo izražanja kot zelo nedotakljivo pravico, bo posledično skopnela dimenzija tega, kaj je in kakšno vlogo ima sovražni govor – liberalec ali libertarec bo v tem pogledu že njegovo prepoznanje, kaj šele pregon, podredil višje postavljeni vrednoti. Dodatno dimenzijo ob zaščiti posameznikovega govora pred vplivom ali cenzuro oblasti je zagovarjal že John Stuart Mill (1985), ki se mu je zdelo pomembno poudarjati, da mora posameznikovo od večine drugačno stališče biti nujno varovano – njegov kriterij poudarka svobodi govora je zato bolj na zaščiti slehernika, ki ima drugačno stališče, pred dominacijo in pritiskom večine.

Vendar takšno absolutno pojmovanje svobode govora, najbolj prepoznavno jasno izraženo v prvem amandmaju ameriške ustave, ki pravi, da kongres ne sme oblikovati nobenega zakona, ki bi omejil svobodo govora ali tiska, odpira vrsto vprašanj, ker temelji na tradiciji libertarizma in individualistični predstavi, ki je prevladovala v ZDA v zadnjih desetletjih. Po njej je svoboda izražanja svetinja, pri čemer, kot opozarja Butlerjeva (1997), spregleda številne negativne posledice sovražnega govora, saj v ohlapnem predpostavi, da med idejno sfero in praktično sfero dejanj ni nikakršne posebne vezi. Prav konkretna udejanjitev sovražnega govora in njegova nesporna družbena moč sta pripeljali do problematizacij absolutne pravice. Zato ne preseneča, da so predvsem na podlagi razumevanja in »branja« prvega amandmaja ameriške ustave številni avtorji ugotavljali, da je ta nevaren, ker ga lahko razumemo kot svobodo izražanja tudi o čemerkoli »nezamisljivem«, npr. o rasni manjvrednosti in sovraštvu do drugih ras (Matsuda 1989: 2321). Posebno vprašanje razpirajo številne možnosti zlorabe postavitve meje med obema. Kot ugotavlja Vezjak (Sardoč 2015: 28), je v javnem diskurzu velikokrat potencirano poudarjanje svobode govora in izražanja postalo že preveč družbeno neodgovorno in alibično, ker je večkrat v funkciji tega, da nas odvrne od resne razprave vsakič, ko se poskuša z agendami sovraštva doseči prepoznavne partikularne ideološke in politične cilje.

5 Pravna podlaga obravnave sovražnega govora

Manj restriktivna obravnava tradicionalno izvira iz mučnih dolgotrajnih prizadevanj, da bi v liberalnem razumevanju demokracije močno poudarili pomen svobode govora in s tem to vrednoto zaščitili pred represijo države. Prej ko slej pa pretirano poudarjanje svobode govora trči ob mejo družbeno neodgovornega in nesprejemljivega ravnanja, zato zagovorniki občutljive obravnave sovražnega govora izpostavljajo dejstvo, da nobena pravica ne more veljati absolutno – in tudi svoboda izražanja ne. Zgodovinsko vzeto izvira izraz – v angleščini *hate speech* – iz anglosaške pravne tradicije in največkrat konkretnih pravnih zadreg glede pravice do svobode izražanja, zapisane v prvem amandmaju ameriške ustave. Obstoj dovolj enotne in sprejete definicije sicer še ne bi bil nujno v pomoč ob soočenju z realnimi družbenimi praksami, ki so običajno silno pestre in zato težko ujemljive, na kar nenazadnje kaže tudi težavnost sodnih odločitev in manko sodne prakse.

Sovražni govor kot kategorijo po eni strani definirajo institucije, ki ga želijo omejiti ali preganjati, po drugi pa ustave in zakoni posameznih držav, med drugimi Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Mednarodni pakt o državljanskih

in političnih pravicah, Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in Splošna deklaracija o človekovih pravicah. V pravnem smislu pod izrazom *hate crime* obravnavamo tudi kriminaliteto iz sovraštva, kadar je neko dejanje storjeno na diskriminatorni podlagi in sledi opisu sovražnega govora. Kot ugotavlja Završnik (2006: 51), v domači kazenskopравни doktrini sovražni govor in kriminaliteta še nista doživela celovite teoretske obravnave, neposredna pravna adjudikacija sovražnega govora pa je zaradi drugačne pravne zaščite istih vrednot, ki jih ščiti koncept sovražnega govora, nemogoča. Slovenija kot članica Evropske unije med drugim sledi definiciji Sveta Evrope, po kateri je sovražni govor »vsaka oblika izražanja, ki širi, razpihuje, spodbuja ali opravičuje rasno sovraštvo, ksenofobijo, antisemitizem ali druge oblike sovraštva, ki temeljijo na nestrpnosti, kar vključuje nestrpnost, izraženo z agresivnim nacionalizmom in etnocentrizmom, diskriminacijo in sovraštvom proti manjšinam, migrantom ali osebam z migrantskim ozadjem«.⁹

V opredelitvi niso posebej omenjene nekatere skupine, kot so npr. hendikepirani ali istospolno usmerjeni, poudarek je na nestrpnosti in sovraštvu na podlagi rasnega, etničnega in nacionalnega ključa. V Sloveniji se pri obravnavi sklicujemo tudi na določbe 63. člena Ustave RS, ki govori o prepovedi spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepovedi spodbujanja k nasilju in vojni. Sovražni govor je namreč velikokrat lahko povezan z napeljevanjem ali hujskanjem k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti oziroma z razpihovanjem narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti. V tem primeru je neposredno protiušten, saj je takšno sleherno spodbujanje k nasilju in vojni.

Podoben temu je 297. člen Kazenskega zakonika, ki prepoveduje javno izražanje sovraštva, nasilja in nestrpnosti. Tudi v tem členu nastopajo izrazi »sovraštvo«, »nasilje« in »nestrpnost«, zaščitene skupine pa so opisane kot tiste, pri katerih ti izrazi temeljijo na »narodnostni, rasni, verski ali etnični pripadnosti, spolu, barvi kože, poreklu, premoženjskem stanju, izobrazbi, družbenem položaju, političnem ali drugem prepričanju, invalidnosti, spolni usmerjenosti ali katerikoli drugi osebni okoliščini«. Če se glede določbe v Ustavi strinjamo, pa ni popolnoma jasno, ali opisani člen Kazenskega zakonika sploh opisuje »sovražni govor«. Po eni strani imajo tako v kazenskopravnih predpisih tovrstno izražanje označeno za prekršek vzbujanja nestrpnosti (20. člen Zakona varstvu javnega reda ali miru) ali pa za kaznivo dejanje javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti (po omenjenem 297. členu Kazenskega zakonika).

Pri presoji konkretnih primerov sovražnega govora in tudi zakonskih določb kaznivih dejanj smo na ravni načel soočeni s kolizijo dveh legitimnih zavarovanih interesov: pravice do svobode izražanja (39. člen Ustave RS) na eni strani ter varovanja integritete in dostojanstva posameznika oziroma posredno družbenih skupin (63. člen Ustave RS) na drugi strani. V njunem razmerju zato posledično glede na okoliščine vsakega posameznega primera poteka presoja, ali gre za še dopustno izražanje mnenja ali pa za prekršek oziroma kaznivo dejanje. Nadaljnja težava (v slovenski zakonodaji) je, ali smemo ciljno skupino, ki jo prizadeva tak govor, razširiti na podlagi vseh naštetih elementov, med drugim torej tudi na okoliščine, kot so premoženjsko stanje, izobrazba, družbeni položaj, politično

9. Primerjaj Weber (2009).

prepričanje in druga osebna okoliščina. Povedano preprosto: so izjave tipa »Bogataši so lopovi« ali »Sodniki so smeti« oblika sovražnega govora ali ne? Ni pretirano reči, da je v tem primeru pravosodna praksa povsem nedorečena – gledano onstran kazenske zakonodaje Slovenije bi nemara bil odgovor nikalen, v domačem okolju pa prakse preprosto še nimamo.

Slovenske sodne prakse s tega področja imamo silno malo, na evropski ravni pa takšne primere obravnava Evropsko sodišče za človekove pravice, ki presoja, ali so bile sodbe sodišč v posameznih državah ustrezne. Največkrat se pritožniki sklicujejo na 10. člen Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki vsakomur podeljuje pravico do svobodnega izražanja in svobode mišljenja. Težava v javnih obravnavah se dotika tudi točke, ko sovražni govor ni enostavno zajezljiv v definicije kaznivega dejanja, ampak prehaja v nekaj, kar je širše od njega. Sploh v političnih in javnih polemikah se velikokrat zamenjuje z bistveno ohlapnejšim govorom, ki bi ga lahko kategorizirali kot žalilni, diskreditacijski in zmerjaški govor: ta velikokrat ne ustreza opisu nobenega kaznivega dejanja, usmerjen pa je znova lahko v skupino ljudi (ki ni posebej zaščiten) ali posameznike. Včasih iz nevednosti ali tudi iz politične manipulativnosti (npr. medijsko podprte ali dirigirane obrambe ali zagovora posameznega politika) so z njim označene tudi osebne žalitve, zasmehovanje, obrekovanje ali mobing, največkrat celo takrat, ko se nanašajo na posamezno osebo. Hujšo obliko takih primerov predstavljajo zlorabe razprav o njem za potrebe doseganja političnih ali ideoloških ciljev. Tudi če govor ali jezik vsebujeta elemente kaznivega dejanja razžalitve, žaljive obdolitve in obrekovanja, ki ga javnost nepravilno zaznava kot izraz političnega ali ideološkega sovraštva ali nestrpnosti, usmerjene proti posamezniku, npr. politiku ali javni osebi, mora ta za svojo zaščito poskrbeti sam z vložitvijo zasebne tožbe.

S sociološkega vidika zato smemo govoriti o manifestacijah sovraštva, nestrpnosti in verbalnega nasilja (v izjavah, zapisih, grafitih), ki ne sovpadajo nujno s sovražnim govorom kot takim, zato ga z njim ne smemo zamenjevati. Kljub temu da pogosto ni kaznivo dejanje, kultura ali govorica sovraštva (ki ni v polnem pomenu sovražni govor) postaja resen družbeni pojav, ki ga pretežno ne obravnavamo na samostojen način. Velja pa med njima konceptualno strogo ločevati.

6 Konceptualna opredelitev sovražnega govora

Mnenja glede ustreznosti definicije sovražnega govora so različna: nekateri domači avtorji, kot je Teršek (2007: 260), so prepričani, da je sovražni govor dovolj dobro definiran in da je osnovna težava le v neznanju in njegovi uporabi; spet drugi, recimo Milosavljević (2012: 112–113), pa menijo prav nasprotno: da še zlasti pri delu medijev, novinarjev in urednikov navzlic mednarodni regulaciji in množici dokumentov, ki se ukvarjajo z definicijo in regulacijo sovražnega govora, redno prihaja do ugotovitev o pomanjkanju ustrezne in natančne definicije.

Velik del razloga, zakaj je sovražni govor zunaj in tudi znotraj prava izmuzljiva kategorija, na kar npr. med drugimi opozarja Teršek (2007: 261), izhaja tudi iz njegove konceptualne ohlapnosti. Na to kaže že zgolj dejstvo, da je veliko razprav v sodobnih družbah posvečenih konkretni opredelitvi sovražnega govora v čisto partikularnem prime-

ru. S tem se največ razprav koncentriira na njegovo prepoznavanje in začetno ugibanje, kaj sovražni govor je in kaj ni. Družboslovci in pravniki zelo radi opozarjajo na negativne posledice, ki jih s sabo prinaša razpihovanje sovraštva in nestrpnosti, še zlasti verskega in etničnega. Liberalni in bolj zadržani pogled na svobodo izražanja narekuje naš svetovni nazor, v skladu s katerim se odločamo, kdaj je njegovo strogo omejevanje ključno za zgledno demokratično delovanje in kdaj preveč napihnjjen koncept, ki mu moramo pripisati manjši pomen, saj hitro najeda pravico do svobode izražanja, ki je v resnici (za nekatere bolj kot za druge) odločilna demokratična ali ustavna pravica in vrednota.

Webrova ugotavlja, da univerzalno sprejete definicije ni, čeprav je pojem silno pogosto v rabi, in da zakonodaja od države do države izrazito variira tako v definiciji kot v obsegu tistega, kar je po njej sprejeto kot prepovedana raba (Weber 2009: 3). Največji del težave s konceptualno ohlapnostjo je razviden že iz neposrednega dejstva, kako zelo težko je sicer definicijo sovražnega govora uprimeriti. Na kaj merimo, če neki »govor« opremimo z označevalcem »sovražni«? Sleherni neprimerna komunikacija ali govor, med katere lahko štejemo vulgarizme, kletvice, opolzke dovtipe in žaljivke, meri na nekaj, kar prej kot s sovražnim opisujemo s hujskaškim in s sovraštvom intoniranim govorom ali pisanjem, usmerjenim morda tudi proti sicer družbeno zaščiteni skupini ljudi ali posamezniku, kolikor ta tej skupini pripada na podlagi posebne, v govoru ali zapisu izpostavljene značilnosti. Zamislimo si naslednje stenske grafite ali povedi: »Pedri so pokvarjenci«, »Judje ljubijo denar« ali »Smrt nigrom«. Definiciji sovražnega govora se bomo poskušali približati s predlogom nove konceptualne razlage, po kateri pojem najbolje opišejo elementi, ki so njegov konstitutivni del in tvorijo njegovo konceptualno podlago. Prednost takega pristopa je, da nam opiše pogoje *sine qua non*, brez katerih ne bo sovražnega govora in katerega uvedba omogoča hitrejšo možnost njegove identifikacije. Po konceptualni definiciji, ki jo predlagamo, lahko naštejemo tri take pogoje:

- a) naslovník govora: ta nujno pripada ranljivi in zaradi tega posebej zaščiteni skupini ljudi, toda velikokrat se zgodi, da njegova žrtev ni neposredno skupnost kot takšna, temveč posameznik, ki je izpostavljen zaradi pripadnosti tej skupini. Imenujmo to skupino S; oznaka nam opiše subjekt, ki ji je sovražni govor namenjen: tudi če je govor zastrašujoč, zavračujoč, nestrpen, nasilen, predsodkoven in hujskaški, dejanje sovražnega govora ne bo šteló za takšno, če se v skupini S ne nahajajo tisti, ki jim družba ponuja pravno zaščito zaradi njihove spolne, rasne, religiozne, etnične, nacionalne pripadnosti ali usmeritve oziroma njihove hendikepiranosti. Primeri skupine S bi torej bili: istospolno usmerjeni, invalidi, ljudje različne polti, rase, verske ali etnične pripadnosti;
- b) značilnost naslovníka: sovražni govor operira z izpostavljeno značilnostjo Z, ki jo pripiše kot lastnost posameznika ali skupine, po kateri je ta biološko različna, pohlepna na denar, nevarna, kriminalna, lažniva, kradljiva, spolno nenasitna, »umazana«, nepoštena ali kaj tretjega. V zgornjem primeru je tak Z očitno »biti pokvarjen«, »ljubiti denar« in »biti vreden smrti«. Opazimo, da je takšna značilnost lahko namišljena, fiktivna in stvar napačnega prepričanja tistih, ki jo pripisujejo, temelječa na predsodkih, subjektivnem namišljenem mnenju in posplošenih sodbah. Pomembno je dodati, da bo značilnost Z včasih podana eksplicitno, včasih pa bo vrednotenje navzoče le na impliciten način. Opišimo razliko: v stavku »Judje ljubijo denar« eksplicitno navajamo

lastnost, ki jo želimo pripisati, namreč da »ljubijo denar«, atribuirano kot nekakšno značajsko lastnost, medtem ko v stavku »Smrt nigrom« izražamo prepričanje, da so »vredni smrti« oziroma si jo zaslužijo na podlagi neki implicitne, vendar ne eksplicirane lastnosti. Enako velja, da šteje za nepomembno, če je značilnost Z dejanska ali zgolj imaginarna, torej izmišljena na podlagi občutkov strahu ali zaničevanja, kar je sicer celo bolj pogosta praksa;

- c) namen govora: tretji pogoj je namen sovražnega govora, imenujmo ga N: predstavljamo si, da je to raniti, razčlovečiti, ponižati, prestrašiti in viktimizirati ciljno skupino ali posameznika, spodbujati sovraštvo in brutalnost ali vsaj zahtevati manj pravic in več neobčutljivosti do nje. Pomembno je poudariti, da N ne opisuje nujno tistega, ker je podano *expressis verbis*: v stavkih tipa »Treba jih je postreliti« je lahko navzoč ne nujno namen streljanja, temveč že ustrahovanja, ponižanja, prezira.¹⁰

Na ta način smo dobili naslednje elemente: naslovnika S, Z, N. Pri sovražnem govoru bomo torej imeli značilnost Z, atribuirano skupini S z namenom N. Značilnost Z je lahko zelo poljubna in fiktivna, medtem ko je skupina S vedno zakonsko ali institucionalno določena in s tem posebej zaščiten. Element namena N je običajno ključen v sodnih obravnavah, saj ga je sicer zelo težko dokazovati. Vzemimo nazoren primer: v stavku »Vsi črnici nezaustavljivo kradejo«, zgledu potencialnega sovražnega govora, imamo skupino S (skupina črncev, pri čemer smo za temnopolte namenoma uporabili slabšalni izraz), nato značilnost Z (da namreč skupina ljudi, torej črnici, vedno krade) in končno namen N, s katerim želi izjavljalec ponižati ali raniti skupino S. Težko si je predstavljati, da opredelitev sovražnega govora ne bi vsebovala vseh treh naštetih elementov: ti bodo morali biti navzoči, da bi nekaj lahko štel za takšno vrsto govora.

Ko je v primeru medijsko odmevnega odziva na begunsko krizo neki slovenski publicist zapisal, da je begunce z Bližnjega vzhoda treba pričakati na meji in jih postreliti (»Jaz imam še bolj radikalno: dovoliti približanje meji zgolj na 500 m. Kar je več, vse postreliti, Bog bo že poznal svoje.«), se je s tem naslovil na ogroženo skupino ljudi (begunce), torej S, v tem primeru dojete tudi kot pripadnike drugačne vere, dojete kot nevarnost, jim implicitno pripisal značilnost Z, tj. drugačne, muslimanske vere (omenjal je Boga in nesporno govoril s pozicije kristjana), ter namen N, da bi jim škodoval z odvzemom življenja oziroma ubijanjem.¹¹

Zdi se, da specifični govor naredi za sovražnega navzočnost treh navedenih elementov. Slovensko tožilstvo je primer zavrnilo, češ da v njem ne gre za kaznivo dejanje in v pravnem smislu tudi ne za sovražni govor. Iz argumentacije bi lahko razbrali, da mora skladno z uveljavljeno sodno prakso¹² in pravnim stališčem Vrhovnega državnega tožilstva RS o pregonu kaznivnega dejanja javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti po 297.

10. Primerjati velja še nekoliko modificiran predlog, ki ga podaja Vežjak glede iste konceptualne definicije na drugem mestu, kjer je kot četrti element dodana še lastnost govora (Sardoč 2015: 29-30). Pod lastnostjo se misli na nasilni, nestrpni, hujskaški, diskriminatorni značaj sovražnega govora.

11. Primerjaj članek o tem primeru: Monika Horvat, Sandra Hanžič, Sovražni govor je tako rekoč nepregonljiv, Delo, 29. 8. 2015.

12. Odločba Vrhovnega sodišča RS, I Ips 359/2005.

členu Kazenskega zakonika za kazenski pregon (poleg izrečenih ali objavljenih besed) biti podana objektivna možnost in verjetnost, da bo zaradi »sovražnega govora« prišlo do konkretne ogrožitve javnega reda in miru, ki se pokaže zlasti v neposredni nevarnosti posegov v telesno ali duševno celovitost posameznikov, oviranju izvrševanja pravic ali dolžnosti ljudi, državnih organov, organov samoupravnih lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil na javnem kraju.

Pričakovano je ta pogoj takrat, ko govorimo o sovražnem govoru kot družbenem fenomenu, velikokrat nedosegljiv; s takšnim pravnim kriterijem tako lahko izločimo lepo število njegovih primerov. Nemogoče je pristati na tezo, da bi za sovražnega lahko opredelili le tisti govor, ki je sam po sebi kaznivo dejanje. Toda opisani primer nas navaja k premisleku o še enem pomembnem kriteriju, ko gre za kazensko pregonljivost: govori o dodatnem pogoju možnosti, recimo ji M, ki je potrebna, da bi se neki sovražni govor preusmeril v ogrožanje javnega reda in miru. Po drugi strani pa presoja o namenu N očitno ni tako zelo pomembna: da je imel publicist namen prizadeti begunce in hujskati proti njim, tožilstva v presoji nesporno ni zanimalo, zato je N interpretiralo kot M, torej kot možnost ali verjetnost, da bi publicist ali kdo drugi ogrozil javni red in mir, kot se glasi formulacija iz člena. Na podoben primer javnih diskusij o sovražnem govoru smo naleteli ob izjavi Slavoj Žižka za TV Slovenija, ko je komentiral solidarnostni shod sredi Pariza po napadu na uredništvo tednika Charlie Hebdo. Načelo solidarnosti, zgoščeno v geslu »Je suis Charlie«, je Žižek v novinarskem vprašanju zavrnil z besedami: »Prvič, kdo je ta »suis«? Ali tisti gnusni politiki tam, ki bi jih bilo treba vse postreliti?«¹³

Del javnega mnenja je zahteval obsodbo teh besed in je v njih videl poziv k streljanju politikov. Vendar so se kasneje inštitucije, ki se ukvarjajo z javnim delovanjem in odzivanjem, odločile, da primer obravnavajo in v njem ne prepoznajo sovražnega govora. V Svetu za odziv na sovražni govor so zapisali:

Hkrati pa je treba upoštevati kontekst in ugotoviti, da izjava s tem, ko šokira s svojo radikalnostjo, skuša opozoriti na dvoličnost in nasilnost vladajoče politike in na odgovornost oziroma krivdo konkretnih nosilcev politične oblasti za razmere v svetu. V tem smislu bi lahko sklenili, da ta izjava ni poziv k nasilju, še manj grožnja z nasiljem, ampak poziv k uporabi in odporu zoper vladajoče nasilje.«¹⁴

S pomočjo uvedenega predloga konceptualnih elementov bi lahko dejali, da Žižkova izjava ni obveljala za sovražno zato, ker v njej ni bil prepoznan namen sovražstva – če je interpretacija pravilna, je avtor želel opozoriti na dvoličnost vladajočih politikov, v resnici pa jih ni imel namena ne žaliti ne diskriminirati in še manj nanje streljati.¹⁵

Konceptualna analiza sovražnega govora, ki smo jo podali skozi našete elemente, ponuja potencialno izhodišče, kako ga misliti, identificirati ter na koncu tudi družbeno preganjati in sankcionirati. Temeljni vzgib za izgon sovražnega govora sta prepričanje

13. Žižkova izjava je bila predvajana v oddaji Utrip na TV Slovenija 24. januarja 2015.

14. Primerjaj izjavo na strani Mirovnega inštituta (2015).

15. Omenjeni Svet za odziv na sovražni govor se je v svojem mnenju opredelil tudi z zanimivo gesto, skorajda brez utemeljitve; namesto nje je objavil avtorsko karikaturo, na kateri Žižek polemizira sam s sabo.

in zavest, da kot odgovorni posamezniki in družba v celoti ne bi smeli stati križem rok ob zlorabah svobode izražanja za potrebe diskriminacije in viktimizacije tistih, ki so tarča sovraštva. Dogaja pa se, da so oblike rasne nestrpnosti, ksenofobije, antisemitizma, narodnostne nestrpnosti in diskriminacije, prezira do manjšin, priseljencev in migrantov vedno bolj subtilne, manj očitne ter prav zaradi pregona in javnega odpora pogosto prikrite. Napor odkrivanja je zato vedno težji in zahteva več utemeljevanja, s čimer se sprožajo tudi nove javne polemike. Ob pričakovanem zavedanju, da so države s socialno ranljivo populacijo, revščino in brezposelnostjo ter nizko demokratično kulturo, kot tudi etnično in religiozno mešana okolja verjetno bolj naklonjena razvoju različnih oblik sovražnega govora, se je še zlasti v zadnjih desetletjih izkazalo, da so množični mediji eden ključnih momentov pri njegovem ustvarjanju in reprodukciji; še zlasti močni so t. i. novi mediji in spletna okolja, kot so forumi, blogi in klepetalnice.

7 Sklep: ugovori zoper sovražni govor in svobodo izražanja¹⁶

Kljub nedvoumni jasnosti sporočila, da je vsakršno spodbujanje sovraštva, rasizma, nestrpnosti in drugih diskriminativnih praks (še posebej do marginalnih oz. deprivilegiranih družbenih skupin) moralno nesprejemljivo, je omejitev svobode izražanja v primeru prepovedi sovražnega govora (tudi zaradi vse prej kot enoznačnih učinkov) treba misliti v vsej njeni kompleksnosti in protislovnosti. Soglasje o vlogi in pomenu svobode izražanja v pluralno raznolikih družbah kot tudi teoretični upravičenosti in praktični nujnosti prepovedi sovražnega govora je namreč vse prej kot splošno sprejeto dejstvo. V okviru razprav o svobodi izražanja in sovražnem govoru je torej treba izpostaviti dve ločeni razsežnosti, ki ju moramo razlikovati, in sicer (i) katere oz. kje so meje svobode izražanja (*moralno vprašanje*) in (ii) kaj je sovražni govor (*substancionalno vprašanje*). Medtem ko se prvo vprašanje nanaša na utemeljitev omejitev svobode izražanja in s tem povezano mejo, ki loči sovražni govor od drugih oblik izražanja, drugo vprašanje odpira problematiko temeljnih lastnosti, ki naj bi jih imela določena oblika izražanja, da je pripoznana kot sovražni govor. Na neki ravni je to vprašanje povezano tudi z osnovnim substancionalnim vprašanjem, in sicer katere oblike izražanja legitimno štejejo za izražanje in so kot take zavarovane na podlagi svobode izražanja.

Meje svobode izražanja, kakor izhajajo iz posameznih ugovorov in očitkov, ki so bili predstavljeni zgoraj, so tesno povezane tudi s problematizacijo sovražnega govora. Zoper njega sta bila artikulirana dva ločena ugovora, in sicer (i) z identiteto povezan ugovor in (ii) z vrtilinami povezan ugovor.

Prvi (z *identiteto povezan*) ugovor postavlja pred liberalno različico na pravicah utemeljenega pojmovanja državljanstva in njegove utemeljitve državljanske enakosti dva ločena

16. Za podrobnejšo predstavitev koncepta sovražnega govora ter smernic za oblikovalce politik, strokovnjake in družbo kot celoto glede meril, ki jih uporablja Evropsko sodišče za človekove pravice v svoji sodni praksi, ki se nanaša na pravico do svobode izražanja, glej *Priročnik o sovražnem govoru* avtorice Anne Weber (2009).

izziva. Na eni strani sovražni govor in druge diskriminatorne oblike izražanja negativno vplivajo na dostojanstvo in samospoštovanje tistih, ki so predmet teh oblik izražanja. Na drugi strani pa širjenje oz. spodbujanje sovraštva, rasizma, nestrpnosti, nasilja, diskriminacije, žaljivih izjav itd. povzroča spodjedanje socialne kohezije oz. enotnosti glede na diskriminatorno obravnavo tistih, ki so predmet sovražnega govora.

Drugi ugovor zoper sovražni govor je bil v veliki meri oblikovan pred posledicami sovražnega govora in drugih diskriminatornih oblik izražanja na gojenje državljskih vrlin (z vrlinami povezan ugovor). Po tej interpretaciji ima sovražni govor negativni učinek na kultiviranje osnovnih državljskih vrlin. V tem smislu izražanje sovražnega govora popači našo zavezanost enakosti spoštovanja in enakosti dostojanstva različnih skupin ali posameznikov. Sovražni govor in meje svobode izražanja so nenazadnje tesno povezani tudi z mejami tistega, kar se lahko tolerira.

Vsak izmed zgoraj predstavljenih ugovorov oz. očitkov nakazuje na posamezne pomanjkljivosti, ki jih povezujemo s svobodo izražanja. Kljub temu pa lahko identificiramo dve različni značilnosti različnih kršitev. Na eni strani imamo primarno ugovore, ki se nanašajo predvsem na moralne probleme narave svobode izražanja. Na primer, eden od očitkov v zvezi s svobodo izražanja je, da to pravzaprav sploh »ni človekova pravica« (Alexander 2005) oz. – še bolj radikalno – »da takšna stvar, kot je svoboda govora, ne obstaja«, kakor poudarja Stanley Fish (Fish 1994). Na drugi strani pa imamo ugovore, ki se nanašajo predvsem na problematičnost same vrednosti svobode izražanja. V okviru razprav o mejah svobode izražanja osnovni problem torej ni v sami opredelitvi sovražnega govora, temveč v tem, kako njegovo prepoved in sankcioniranje pravzaprav utemeljiti. Kot že tolikokrat doslej bi bila ironija zgodovine – tokrat v okviru liberalne politične misli – namreč toliko večja, da smo problem sicer najverjetneje zadeli, a samo bistvo zgrešili.

Literatura

- Alexander, Larry (2005): *Is There a Right of Freedom of Expression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brink, O David (2001): *Milliam Principles, Freedom of Expression, and Hate Speech*. *Legal Theory*, 7: 119–157.
- Butler, Judith (1997): *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge.
- Dworkin, Ronald (1994): *A New Map of Censorship*. *Index on Censorship*, 23 (1/2): 9–15.
- Dworkin, Ronald (2006): *The Right to Ridicule*, *New York Review of Books* (23. 3. 2006).
- Fish, Stanley (1994): *There's No Such Thing as Free Speech ... and it's a good thing too*. Oxford: Oxford University Press.
- Greenawalt, Kent (1989): *Free Speech Justifications*. *Columbia Law Review*, 89 (1): 119–155.
- Haworth, Alan (1998): *Free Speech*. London: Routledge.
- Heyd, David (ur.) (1996): *Toleration: An Elusive Virtue*. Princeton: Princeton University Press.
- Horvat, Monika, in Hanžič, Sandra (2015): *Sovražni govor je tako rekoč nepregonljiv*. Delo, Dostopno prek: <http://www.delo.si/arhiv/sovrazni-govor-je-tako-rekoc-nepregonljiv.html> (29. 8. 2015).

- Kymlicka, Will (1996): *Two Models of Pluralism and Tolerance*. V: D. Heyd (ur.): *Toleration: An Elusive Virtue* (81–105). Princeton: Princeton University Press.
- Matsuda, Mari J. (1989): *Public response to racist speech: Considering the victim's story*. *Michigan Law Review*, 87 (8): 2320–2381.
- Milosavljević, Marko (2012): *Regulacija in percepcija sovražnega govora. Teorija in praksa*, 49 (1): 112–113.
- Mirovni inštitut (2015): *Izjava Slavoja Žižka*. Dostopno prek: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2015/01/2.-odziv_Izjava-Slavoja-Zizka.pdf (9. 3. 2016).
- Mill, John Stuart (1985): *On Liberty*. London: Penguin Books.
- Parekh, Bhikhu (2000): *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. New York: Palgrave.
- Raz, Joseph (1994): *Ethics in the Public Domain*. Oxford: Oxford University Press.
- Sadurski, Wojciech (1999): *Freedom of Speech and Its Limits*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Sardoč, Mitja (ur.) (2015): *Osnovni pojmi in dileme državljanske vzgoje: drugi del*. Ljubljana: i2.
- Scanlon, Thomas (2003): *The Difficulty of Tolerance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sen, Amartya K. (1999): *Democracy as a Universal Value*. *Journal of Democracy*, 10 (3): 3–17.
- Sunstein, Cass (2003): *Why Societies Need Dissent*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Teršek, Andraž (2007): *Svoboda izražanja (v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice in slovenski ustavnosodni praksi)*. Ljubljana: Informacijski dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK.
- Veziak, Boris (2015): *Sovražni govor*. V M. Sardoč (ur.): *Osnovni pojmi in dileme državljanske vzgoje: drugi del*: 27–34. Ljubljana: i2.
- Voorhoof, Dirk, in Cannie, Hannes (2010): *Freedom of Expression and Information in a Democratic Society*. *The International Communication Gazette*, 72 (4–5): 407–423.
- Waldron, Jeremy (2009): *Dignity and Defamation: The Visibility of Hate*. *Harvard Law Review*, 123: 1596–1657.
- Warburton, Nigel (2009): *Free Speech: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Weber, Anne (2009): *Manual on Hate Speech*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/publications/hate_speech_EN.pdf (9. 3. 2016).
- Završnik, A. (2006): *Regulacija sovražnega govora: kriminološki in kazenskopравни vidik*. *Dialogi* 42 (5–6): 51–73.

Viri

- Council of Europe (1970). *Resolution 428 (1970)*. Dostopno prek: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15842&lang=en> (10. 3. 2016).
- Council of Europe (2006): *Resolucija 1510 (2006) Parlamentarne skupščine Sveta Evrope o svobodi izražanja ter spoštovanju verskih prepričanj*. Dostopno prek: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17457&lang=en> (9. 3. 2016).
- Council of Europe (2008): *Resolucija 1636 (2008)*. Dostopno prek: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta08/eres1636.htm> (22. 11. 2009).
- Evropska konvencija o človekovih pravicah. Dostopno prek: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLV.pdf (10. 3. 2016).

Kazenski zakonik (2008). Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlurid=20082296> (10. 3. 2016).

Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije (1965). Dostopno prek: http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/CP/Zbornik/1._CERD_-_Mednarodna_konvencija_o_odpravi_vseh_oblik_rasne_diskriminacije.pdf (10. 3. 2016).

Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah (1976). Dostopno prek: http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/Mednarodnipakt_drzavljskih_politichnih_pravicah.pdf (10. 3. 2016).

Splošna deklaracija o človekovih pravicah. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/splosna-deklaracija-clovekovih-pravic/> (10. 3. 2016).

Ustava RS. Dostopno prek: <http://www.us-rs.si/o-sodiscu/pravna-podlaga/ustava/> (10. 3. 2016).

Zakon o varstvu javnega reda in miru (2006). Dostopno prek: <https://www.uradni-list.si/1/content?id=74232> (10. 3. 2016).

SUMMARY

Both historically and conceptually, freedom of expression is among the basic civil liberties associated with the rights-based conception of citizenship and one of the most important principles of a democratic society. Despite its centrality in political philosophy, jurisprudence and citizenship studies, freedom of expression remains a contested concept and an ambiguous principle. At the same time, many contemporary high profile controversies (e.g. the Salman Rushdie/Satanic Verses affair in the UK; the publication of the cartoons of the prophet Muhammad in the Danish Newspaper Jyllands-Posten, etc.) together with a number of cases decided by the European Court of Human Rights indicate that freedom of expression remains faced with a range of tensions, problems and challenges that are both complex and controversial. Moreover, despite its centrality at both normative and policy level, freedom of expression has been subject also to a range of objections. On the one hand, the traditional criticism claimed that freedom of expression leads to civic erosion and social fragmentation etc. On the other hand, the contemporary criticism claimed that it is a *necessary* but not a *sufficient* mechanism to match with the common principles and shared public values of a plurally diverse polity.

The basic aim of this paper is to provide a critical presentation of the most important arguments about freedom of expression, its value and the limits themselves, who are most directly reflected through the issue of hate speech. The contribution consists of seven separate sections. The second section identifies both traditional and contemporary functions associated with freedom of expression. The third section presents the basic interests associated with freedom of expression, i.e. the »civic« and the »individual« interests. This is followed by the analysis of the limits of freedom of expression and the related issue of hate speech. The fifth section presents some of the dimensions of the legal basis of hate speech. This is followed by a discussion of why hate speech represents the limits of freedom of expression, where and what are the limits of both. It also presents a proposal for the use of conceptual analysis in the identification and definition of hate speech. The final section

of this paper presents some of the fundamental objections to the freedom of expression and hate speech: for the latter we propose a new conceptual definition.

Podatki o avtorjih

Mitja Sardoc, znanstveni sodelavec na Pedagoškem inštitutu
Pedagoški inštitut, Gerbičeva 62, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-naslov: mitja.sardoc@guest.arnes.si

Boris Vezjak, izredni profesor za filozofijo
oddelek za filozofijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-naslov: vezjak@yahoo.com